

מדד מגדר

חנה הרצוג¹

“היעדר של מסע אף פעם אינו מקום מסוים, אלא דרך חדשה לראות את הדברים.”
– הנרי מילר

מבוא: שפת המספרים

מדדים הפכו לחלק בלתי נפרד משיח המודרניות. הרצון לדעת, הרעב למידע, בלשונו של פוקו, מאפיין את החשיבה בת-זמננו.² העולם המודרני מתעד את עצמו בתהליך מתמיד של מידוע – מידע ההופך למדע. יותר ויותר תחומי חיים מתוארים ומנותחים באמצעות נתונים סטטיסטיים. מדד הוא המונח העברי שנבחר כמקבילה למושג באנגלית אינדקס (index). במקורו הלטיני dicō-in משמעו indicate, dedicate, set apart. המרחב הסמנטי של המושג מתייחס לציון עובדה: להצביע על דבר-מה, להורות על כיוון (האצבע המורה, למשל, היא the index finger), לגלות, לחשוף, לרמוז על משהו, לסמנו, למדוד אותו. האינדקס בסוף ספר מורה כיצד לשייט בו באמצעות מילות מפתח. באופן דומה, האינדקסים ההולכים ומתרבים מסמנים תמונת מצב, מגלים תופעות ומורים על מגמות בהתפתחותן. שפת האינדקסים היא שפה של מספרים. חיינו מוקפים מספרים שנוצרים ומדווחים על מנעד רחב של תופעות המסומנות כאובייקטים של מדידה, החל בתופעות כלכליות ופוליטיות, עבור במדדי פופולריות וספורט וכלה במספרי ציטוטים אקדמיים או ציורים ברשת.

בחירת המושג העברי “מדד”, מלשון מדידה, אינה מקרית. היא מעידה על שפת המספרים המכמתת ומודדת שהפכה את ישראל לחלק מעולם אוניברסלי המדבר בשפה המדעית, השולטת במרבית ענפיו של המדע, אך מחלחלת הלאה ומתייחסת גם למרחבי עשייה ומדיניות בכלכלה, בתקשורת, בחינוך, בתרבות, ברפואה, בפוליטיקה ועוד.

המאמר בוחן את ההגיונות המנחים מדדים, ומציג את אלה העומדים בלב המיזם “מדד המגדר” של “שוות”, תוך ניסיון לתרגם עקרונות של חשיבה פמיניסטית לפיתוח מדד ממבט מגדרי.

ציוני דרך בהתפתחות שפת המספרים

לשפת המספרים, שהפכה לימים לסטטיסטיקה, היסטוריה חברתית ארוכה ומשתנה. כאן יוזכרו רק כמה נקודות זמן המאפשרות להצביע על גלגול המושג, משמעותו ואופני מיסודו. ספירת אנשים ככלי בידי השולט, בעל הכוח, באמצעות מפקד – census – הייתה נהוגה כבר במזרח הקדום. גם בתנ”ך יש עדויות רבות לקיומם של מפקדי אוכלוסין,³ וכך גם בימי יוון ורומי. הספירה נעשתה בעיקר לצורכי מיסוי וגיוס לצבא. הפילוסוף והמתמטיקאי היווני פיתגורס

(582–496 לפנה"ס) האמין בכוחם של מספרים. לטענתו ולטענת הקהילה הדתית שהקים סביבו, המספר הוא יסוד העולם, ואפשר לתאר את העולם כולו על ידי יחסים מתמטיים בין מספרים. חברי הקהילה האמינו שהמודלים המספריים יקדמו תרבות של שוויון, וייצרו חברה טובה שבה קונפליקטים ומגוון דעות הכרחיים ליציבות וסדר.

התפיסה שהכול מדיד וכמית התחזקה בסוף המאה ה-13, עם התרחבות תפקידו של הכסף, אשר הפך לאמצעי מדידה והערכה של תכונות, איכויות וכישורים אנושיים. הביטויים הבולטים של תופעה זו היו בפדיונות: השתתפות במסעי הצלב תמורת כסף, ומכירת אינדולגנציות שבהן נקנו כפרות על עוונות תמורת כסף. קיי" טוען שמהלכים אלה הלמו את תפיסתו של אריסטו, שראה בכסף אמצעי חליפין לכל דבר ועניין, אולם במפנה המאה ה-13 התפתחה תפיסה מורכבת יותר של הכסף, שהוא מכנה "כסף אדמיניסטרטיבי", והיא זו שיצרה את "שיגעון המדידה" של המאה ה-14. הכסף נתפס לא רק כאמצעי מתווך לחליפין בין טובין שונים אלא כאמצעי לחלוקת "ערכים". הוא הפך לכלי מדידה, להנהגת תמחור כמידה סטנדרטית, ואיפשר לבירוקרטיות פוליטיות, כלכליות ודתיות לתפקד. בתחילה הוא ביטא הכנסה או רכוש שסומן במונחים מספריים, אך בידי הבירוקרטיות למיניהן הוא הפך לאמצעי לדירוג איכות חברתית, כמו מקצועיות ואחריות חברתית, דאגה ומסירות, וגם איכויות תיאולוגיות כמו חטא וחסד. יותר ויותר תחומי חיים קיבלו ערכים נומינליים וסומנו על פני סולם רציף או מדורג של תפיסות דתיות וחומריות כאחד. דירוג האיכות והמיקום בהיררכיה העניק לכסף תפקיד חדש: הוא החל לסמן מדרג חברתי המתבטא בתמורה – היגיון שקיים עד היום.⁵

שלב נוסף בהתפתחות תפיסת המדידה התרחש עם התפתחות המדע במאה ה-17 והשינויים במקומו האפיסטמולוגי של המכשיר המדעי. במקום האדם הצופה, החווה את העולם על ידי החושים, יש צופה חדש המצויד בתורת ראייה חדשה. כעת הפכה התצפית המדעית להיות מקור הידע. העולם התמיין ועבר סינון דרך הביטוי המספרי והמדידה בכלים סטטיסטיים, ואלה הציעו נקודות תצפית על החברה והסדריה.⁶ אך המונח "סטטיסטיקה" נכנס לאנגלית ולגרמנית רק במהלך המאה ה-18 ותיאר פרקטיקה של איסוף נתונים על ידי המדינה לצורכי מדיניות, כפי שמעידה האטימולוגיה שלו, מן המילה state. המסורת הגרמנית הדגישה את המדינה, ואילו המסורת האנגלית התמקדה באוכלוסייה ובניהולה על ידי המדינה. במהלך השנים השתנתה התפיסה מראיית אנשים כסובייקטים של שליטה לראייתם כאזרחים.⁷ לייבלר⁸ מציינת שהתחקות אחר ההיסטוריה החברתית של הסטטיסטיקה מאפשרת לעמוד על ההקשרים החברתיים והלאומיים של לידתה כדיסציפלינה מדעית. כך, היא טוענת – בדומה לטענתה של מארי נואל בורגה – השימוש בסטטיסטיקה אחרי המהפכה הצרפתית לא נבע מהצורך לגבות מיסים או להעריך את כוח האומה בהשוואה לאומה אחרת, אלא מהצורך להכיר את הגיוון החברתי של האומה, שנתפס כאלמנט שמקשה על שליטה פוליטית. במהלך המאה ה-19, וביתר שאת במאה העשרים, היה לסטטיסטיקה תפקיד מרכזי בבניית מדינת הלאום המודרנית. היא התבססה ככלי יעיל לתיאור העולם, לניהול אוכלוסיות, להגדרת זהויות של פרטים וקבוצות⁹ ולעיצוב הפרקטיקות הממשליות שלה.¹⁰ מאז שנות השמונים של המאה העשרים הפכו

טכנולוגיות הכימות לחלק בלתי נפרד מהממשליות והחוקים הגלובליים. השימוש בייצוגים מספריים מתפשט לספרות חברתיות רבות בשל הרפורמות הנאו ליברליות ותהליכי ההפרטה של שירותים ציבוריים, והעברת האחריות לחברות ציבוריות, לעמותות ולחברה האזרחית. התקצוב והמימון תלויים בביצועים. המערכות הגלובליות של כימות מבוססים אף הם על ביטויים מספריים, על טכנולוגיות אוניברסליות וניטרליות, meta-codes המשמשים את כל המדדים בלי קשר למקורותיהם. לשינויים אלה הייתה השפעה לא רק על יחסי המדינה, הכלכלה והחברה האזרחית, אלא גם על היחסים בין מדינות עשירות ועניות ברחבי העולם.¹¹

השימוש בנתונים סטטיסטיים מפשט ומשטח תיאור של תופעות חברתיות מורכבות, ומאפשר להם לחדור לחיים הציבוריים באמצעות מדדים ודירוגים. תפיסת השפה המספרית כאוניברסלית ואובייקטיבית מאפשרת לחצות גבולות מדינתיים, גיאוגרפיים ותרבותיים. השוואה, דירוג והערכה באמצעות מדידה סטנדרטית הביאה בעידן הגלובליזציה להתפתחות מדדים בתוך מדינות וביניהן.¹² אלה האחרונים, בדרכם אל המדינות, מתורגמים אמנם לא אחת למצבים הלוקליים, אך אחידות הסמנים (אינדיקטורים) מעלימה שונות זו. יוזמיהם, ולא אחת גם הממנים של מדדים המשווים בין מדינות, הם לרוב ארגונים בינלאומיים.¹³ הסמנים המצליחים הם אלה שמרבים להשתמש בהם, אלה שהתמסדו כמובנים מאליהם, ומגובים בדרך כלל על ידי ארגונים ממוסדים בעלי כוח, כך שהטכנולוגיה של ידע מספרי ממשיכה לשמש ככלי ראשון במעלה לממשליות, בזירה הגלובלית כמו גם בזירה המקומית. עם זאת, ראוי לציין שלמעריך יצירת ידע זה התווספו במפנה המאה העשרים גם ארגוני שטח, ארגוני סנגור, ושחקנים לא-מדינתיים אחרים המבקשים לקדם הבנות אחרות מאלה שמייצרים המוסדות הדומיננטיים.¹⁴

אובייקטיביות, תוקף, קטלוג: מבט ביקורתי

סוגיית האובייקטיביות והשיטתיות במדידה סטטיסטית עולה לעיתים קרובות בדיונים סביב סטטיסטיקה בכלל ומדדים בפרט. אובייקטיביות היא מושג טעון, ועוד יותר מכך לא-אובייקטיבי. פורטר¹⁵ שואל מה מיוחד בשפה הכמותית ומדוע אנחנו בוטחים בה. הוא רואה במספרים, בגרפים ובנוסחאות אסטרטגיות של תקשורת. כימות היא טכנולוגיה של הרחקה מהאישי ומהסובייקטיבי. הסטנדרטיזציה של החישובים והמניפולציות הסטטיסטיות יוצרות מרחק בין המספרים, יוצריהם ומשתמשיהם, ומאפשרות דיון מדויק ואוניברסלי, שפה גלובלית ובת-העברה שהיא מעבר למקומי ולקהילה נתונה.¹⁶ הוא מכנה זאת "אובייקטיביות מכנית", שכוחה נובע מכך שהיא בלתי אישית ואינה מחייבת הזדהות. בעקבות פוקו טוען פורטר שהכימות הוא טכנולוגיה של כוח וממשליות.¹⁷ המספרים נתפסים כמספקים ידע מדעי אובייקטיבי, משמשים כצידוקים, ומעניקים סמכות ליוצריהם, לפוליטיקאים, בירוקרטים ופרופסיונלים למיניהם, שסמכותם מקובלת על אזרחים מן השורה.

דרוזייר¹⁸ (Desrosières) מציג את הפרדוקס של המדידה החברתית: מצד אחד, הסטטיסטיקאים מסבירים שהמדידה מבוססת על מוסכמות ביחס להגדרה של אובייקט המדידה ועל תהליכי קידודו, וככזו היא אינה מודדת אובייקטים שעומדים בפני עצמם, אלא הגדרות חברתיות של

קטגוריות המדידה שהתמסדו. מצד שני, הם טוענים שהמדידה משקפת את המציאות. פרדוקס זה מאיר את האופי הפוליטי של השיח על מדידה ומדדים, במובן הרחב של המושג. דרוזייר מציע להחליף את שאלת האובייקטיביות באובייקטיביזציה, כלומר לראות במופעי המציאות ובקטגוריות המיון והניתוח תוצר של סדרה של רישומים חומריים. ככל שמוסכמות המיון ממוסדות יותר ונתפסות כמוצקות, הניתוח מזוהה יותר כמציאות. הכוח לייצר אובייקטים הוא היבט אחד של הפוליטיקה של האובייקטיביות. הוא ביטוי ליחסי כוח בחברה, ומשקף למי יש הכוח להגדיר מה וכיצד יש למדוד את "המציאות".

ההיבט הפוליטי השני של מדדים הוא הכוח לשלוט בסובייקטיביות. אם כלי המדידה נתפסים כבלתי תלויים במי שיצר אותם, כי אז מספרים יכולים לטעון לתקפות, משום שגם הם נתפסים כקיימים ללא תלות במי שיצר אותם.¹⁹

פיורמונטי²⁰ (Fioramonti) מציין שאחד ממושגי המפתח הקשורים בהתפתחות הסטטיסטיקה כמדע הוא התוקף (validity), מן השורש הלטיני validitas – חוזק או כוח. במחקר חברתי המושג מתייחס למדידה שתהיה קרובה ככל האפשר לתופעה הנחקרת ולתיאור המציאות. מבחן התוקף נתפס כהכרחי לאמינות המספרים. בו בזמן, תוקף הוא הכוח לשכנע, ממש כמו בזמנו של פיתגורס. בין השימושים במספרים בא לחזק מוסדות ובין שהוא מבקש לקדם שינויים, יכולתם להשפיע על הפוליטיקה עולה על כל דרך אחרת של הבניה חברתית. בלשונם של אלונסו וסטאר: "כשם שנוף משקף את הגיאולוגיה שבבסיסו, סטטיסטיקות הן העדשות שדרכן אנחנו מדמיינים חברה".²¹ משפט המפתח הוא אפוא שסטטיסטיקות הן לא רק העדשות שדרכן החברה מוצגת, אלא הן יוצרות דימויים של חברה. הן לא רק מראה של המציאות, אלא גם משפיעות עליה. במושגיהם של פיטר ברגר ואחרים,²² ההבניות החברתיות הן ריאליות בתוצאותיהן. וינסטון צ'רציל מצוטט כמי שאמר "בתחילה אנחנו מעצבים את הבניינים שלנו, ואחר כך הם מעצבים אותנו".²³ זה נכון גם לגבי הסטטיסטיקה: מדע הסטטיסטיקה מייצר קטגוריות שממיינות את האוכלוסייה ומכמתות אותן לפי אפיונים שונים. קטגוריות חברתיות אלה נתפסות כעובדות חברתיות והן משפיעות על האופן שבו תופעות חברתיות מוגדרות, למשל מיון בינארי לגברים ונשים או לערבים ויהודים. במובן זה הסטטיסטיקה היא ארכיטקטורה חברתית שמבנה עולמות חברתיים,²⁴ וכוחה הפוליטי נובע כאמור מכך שהיא נתפסת כאובייקטיבית, אוניברסלית, מדעית, לא-אישית והוגנת.

מבנה-העל של המיון, היינו הנחות היסוד העומדות בתהליך בחירת הקטגוריות ובנייתן, משקף הנחות מוקדמות ותיאוריות על אופייה של חברה. הן תוצר של אינטרסים חברתיים, פוליטיים, כלכליים וגם מדעיים, שלא אחת מתקיימים ביניהם גם ניגודים, אך מרגע שמוסדו קטגוריות המיון והספירה הן הופכות לבלתי נראות, ומכאן כוחן. הסטטיסטיקות הרשמיות משפיעות על המיונים, על השאלות שישאלו, על השיטות הסטטיסטיות שבהן ייאספו וינתחו הנתונים. היעדרן של קטגוריות ו/או נתונים מספריים בנושאים מסוימים אף היא מלמדת רבות על דימויי החברה, ולא פחות מכך על מבני הכוח. את מי ואת מה ספרו ואיך? מי ומה לא נכלל בסטטיסטיקה? כל אלה הם תוצר של מבנה-העל של המיון. הקטגוריות הסטטיסטיות לא רק ממסרות תופעות

חברתיות אלא מעניקות להן משמעות חברתית. יתרה מכך, הן הופכות אנשים לאובייקטים של ניטור, ובו בזמן מעלימות את אלה שאפילו לא זכו להיות אובייקטים של עניין וניטור. מתוך תפיסה תיאורטית זו הציעו בווקר וסטאר²⁵ להפנות את תשומת הלב לתהליכים שהביאו להיווצרותה של מערכת המדידה והקטגוריות שהתמסדו. בלשוננו של לאטור,²⁶ יש לשאול על קטגוריות הניתוח שהן קופסאות שחורות. המטאפורה של קופסה שחורה מסמלת את מה שלא נדרש לחשיבה מחודשת, את סגירת התהליך הדינמי של יצירת ידע מדעי. פתיחת הקופסאות מאפשרת לעקוב אחר תהליכי בנייתן, אחרי השחקנים שלקחו חלק בעיצובן, ואחרי תפיסות העולם, האינטרסים וההטיות המוצפנות בהן. אולם משמוסדו – "טוהרו", בלשוננו של לאטור – והתקבלו בקהילה האקדמית כעובדות מדעיות, הן נתפסות כעובדות חברתיות. במובן זה הנתונים הסטטיסטיים הופכים תשומה לתפוקה שיש לפתוח.²⁷ מטרת החשיפה של התהליכים, הפרקטיקות והנחות היסוד היא להפר את השתיקה שהתעבתה סביבם בתהליך התמסדותם, ובהשפעתם לאחר שמוסדו.

בהקשר הישראלי אני מבקשת להביא שלוש דוגמאות. האחת היא עבודתה המכוננת של ענת לייבלר,²⁸ שחקרה את תהליך הקמתה ומיסודה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ושאלה כיצד שימשה הסטטיסטיקה כלי לבניית אומה. מחקרה מתמקד במפקד האוכלוסין הראשון שנערך ב-1948, תוך כדי המלחמה, ומצביע על המאבקים ועל המשאים ומתנים בין השותפים לתהליך, תוך דגש על המפגש בין אנשי מדע, סטטיסטיקאים ופוליטיקאים, שקבעו גם מי ומה יימדד וכיצד. לייבלר חושפת את מבנה העל של המיון שהיה מבוסס על הנחות לאומיות ואתניות. הנחות אלו הובילו למיסוד קטגוריות המיון שהיוו בסיס לתהליכי ההדרה והשליטה בערבים ובמזרחים.²⁹

הדוגמה השנייה היא מחקרה של הגר צמרת-קרצ'ר,³⁰ המציע מבט ביקורתי על קו העוני. המחקר עוקב אחר האופן שבו התגבש המושג כתפיסה של מדע הכלכלה וכקטגוריה מדידה המאפשרת לתרגם תופעות חברתיות לעקומות מספריות האופייניות לכלכלה. בבסיסן של קטגוריות כאלה עומד מודל המצייר את העולם באמצעות עקומות ביקוש והיצע בשווקים שונים ומחפש שיווי משקל בכל אחד מהם. צמרת-קרצ'ר מראה כיצד כאשר הפרוצדורה עובדת ביעילות ומתקבלת כעובדה על ידי הקהילה המדעית היא הופכת מעורפלת ואטומה ומורכבותה אינה זוכה להתייחסות במאמרים המדעיים.³¹ לטענתה, קו העוני כמושג מקצועי ממוסד מבטא עוני שאין לו פנים, תרבות או זהות, אינו מאפשר להתייחס לעוני כאל חוויה סובייקטיבית של היחיד, ומתעלם ממאפיינים תרבותיים ומבחירות לא כלכליות של היחידים (האינדיבידואלים) הנופלים בתוך הקטגוריה. לסובייקטיבית אין קול, שכן ניתוח העוני מתבסס על סקרים שבהם נבחנות פעולותיהם של הנשאלים ולא דעותיהם או חוויותיהם.³²

הדוגמה השלישית היא מחקרה של שלומית בנימין,³³ הבוחן את כינון של הקטגוריות האדמיניסטרטיביות "דרי רחוב" ו"מחוסרי דיור", ומתאר כיצד פיזול זה, שהחל להתארגן בשיח המוסדי בישראל בשנות התשעים של המאה העשרים, מייצר מדידה מקבילה של אוכלוסייה על ידי גופים מוסדיים שונים. המידע על אוכלוסיית "דרי הרחוב" נאסף על ידי משרד הרווחה

באמצעות המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות ברחבי המדינה, ואילו המידע על אוכלוסיית "מחוסרי הדיור" נאסף על ידי משרד הבינוי והשיכון, ומופיע גם במפקדי האוכלוסין של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בנימין מראה כיצד כינוןן של שתי הקטגוריות הללו כקטגוריות סגורות משפיע על המחקר וגם על המדיניות בנושא. בנימין חושפת את ההטיות המגדריות שבבסיס המיון ואת ההתעלמות מניסיון החיים של נשים וחוויותיהן בחברה ממוגדרת. הקטגוריה של "חסרי בית" מסתירה את הקטגוריה ה"לא מסומנת" של השיח המוסדי על נשים הנמצאות במצבי ביניים וברצף שבין "בעלי בית" ל"חסרי בית": הן לא גרות ברחוב כי הרחוב הוא מרחב שבו הן חשופות לפגיעה וניצול (בעיקר מיני), אך הן גם לא "בעלות בית", אלא הן מוצאות להן הסדרי מגורים שונים, נחותים וארעיים, ולא אחת גם הם אינם בטוחים. הסטטיסטיקות הרשמיות, אם כך, קובעות אילו שאלות יישאלו, אילו קטגוריות ינותחו וכיצד. הדוגמאות לעיל מבקשות להפר את קשר השתיקה סביב הלא-נוכחים והלא-נוכחות ועל הלא-נספרים והלא-נספרות ולהציע אופנים אחרים לחשוב על קטגוריות מיון.

למה מדד מגדר?

מיגדור מדדים מבקש להשתמש ב"כלים של האדון" – הסטטיסטיקה – כדי לאתגר את הסדר המגדרי המוצפן בקטגוריות המיון הרווחות. מדדים רבים חסרים פילוח של הנתונים על בסיס מגדר, אך בעיקר יש בהם התעלמות מוחלטת מעולמן של נשים. הדיון בסטטיסטיקה ובקטגוריות המיון הוא רק חלק מתוך דיון רחב יותר של הביקורת הפמיניסטית של המדע.³⁴ הביקורת מעמידה בסימן שאלה את הנחות היסוד של המדע המודרני: אוניברסליות, ניטרליות, אובייקטיביות ואמת מדעית. הטענה היא שמערכת ערכים זו מזוהה עם עולם הגברים וקשורה קשר הדוק לסדר המודרני שיצר את ההפרדה הבינארית בין הפרטי-ביתי לציבורי, את התכונות הנדרשות לכל ספּרה (למשל, רציונליות לעומת רגש) ואת ההיררכיה המתקיימת ביניהן. הביקורת על המדע כממוקד-גברים (פאלוצנטרי) אינה אחידה, וכך גם הגישות הפמיניסטיות למחקר. עם זאת, אפשר להצביע על כמה נקודות ביקורת משותפות: ההתרכזות בשחקן רציונלי ושכלתני והתעלמות מעולם הרגשות וחשיבותן למבנה החברתי; ההתרכזות בתופעות גלויות ורשמיות בחיים הציבוריים והפרטיים, ההתעלמות מתפיסות שונות של המציאות וההתנסויות הקשורות במיקומים חברתיים שונים; ההתעלמות ממין ומגדר ומהמקום שממנו באה החוקרת. או הדוברת, ולבסוף העיסוק הסטטיסטי בשליטה על משתנים ובמניפולציות, ההופך לעיקר במקום המשמעויות, הפרשנות והבנת ניסיון החיים של אנשים.³⁵

עד למהפכה הפמיניסטית נתפס עולם הגברים כמוכּן מאליו, כמייצג של החברה בהא הידועה.³⁶ עם השנים אמנם חלו שינויים רבים באוכלוסיות הנכללות במחקרים, כמו גם במדדים, אך מרביתם עדיין משמרים את הבינאריות בין הפרטי לציבורי ואת ההיררכיה ביניהם ונותנים עדיפות למצב כלכלי חברתי מדיד שמרכיבו העיקריים הם הכנסה, השכלה, תעסוקה, תנאי דיור וגודל המשפחה. הקטגוריות הסטטיסטיות הרווחות הופכות לא אחת לשותפות למנגנון המתעלם מנשים ומדיר אותן ואת הידע שלהן ועליהן.³⁷

את האמרה "ידע הוא כוח" טבע כבר במאה ה-17 הפילוסוף של המדע פרנסיס בייקון, אולם פוקו היה זה שהחזיר אותו לדיון הפילוסופי ובעיקר הסוציולוגי כשהראה שהקשר אינו חד-כיווני, שכן לטענתו גם מערכות כוחניות מייצרות ידע. ההכרה שידע נוצר בתוך מערכות כוח ומשקף את יחסי הכוח בזמן נתון מאפשרת לו לטעון שהיכן שיש כוח יש התנגדות, ושכוח טמון גם גורם פרודוקטיבי ומשחרר. בתוך מערך כוח טמונות אפשרויות לפתח אסטרטגיות של חתרנות, התנגדות ומחאה, כמו גם ערעור על המרכיבים הנתפסים כמובנים מאליהם בחברה נתונה.³⁸ קבוצות שוליות או מוכפפות המודרות מהשיח יכולות לקחת חלק במערך של ידע/כוח, בין היתר באמצעות אתגור הידע עליהן ויצירת ידע משלהן כדי להביא לשינוי חברתי.³⁹

מדדי מגדר צמחו ככלי להתנגדות ולשינוי חברתי כחלק משיח ביקורתי על ההטיות של המדדים והשימוש בהם ככלי למשילות.⁴⁰ הם כוללים תחומי חיים שלא נכללו במדדים הממוסדים, אשר התייחסו ברובם לתחום הציבורי ונבעו מניסיון חייהם של גברים, הנתפסים כמובנים מאליהם וכמייצגי העולם החברתי. בריקאת,⁴¹ הסוקר במאמרו נקודות ציון בהתפתחותם של מדדי מגדר, מסמן את ראשיתה של היסטוריה זו בניסיון לפענח את אחת התופעות הקשות: אלימות במשפחה. הוא מסמן את מחקרה של קרסטי יילו (Kersti Yllö) שפורסם ב-1984, *The Status of Women, Marital Equality, and Violence Against Wives*, כציון דרך ראשון בדרך לפיתוח מדדי מגדר.⁴² במחקרה פורץ הדרך מציינת יילו שהמחקר על אלימות נגד נשים במשפחה התמקד בעיקר ביחסים ברמת המיקרו והתעלם מגורמים מבניים, והיא ביקשה לשלב בין המיקרו למקרו ולנתח את השפעת האי-שוויון המבני-מגדרי על רמות שונות של אלימות נגד נשים בתוך המשפחה. לשם כך היא פיתחה פרופיל מורכב – מדד – שכלל מרכיבים שונים של מצבן.

מדד SWI (The Status of Women Index) פותח ככלי להשוואה של אי-שוויון מגדרי בין מדינות שונות בארצות הברית. מכאן ואילך התפתחו מדדים שונים שביקשו לבחון היבטים שונים של האי-שוויון המגדרי. בין המדדים השונים אין הסכמה מושגית על מה שנמדד וגם לא על איך כדאי למדוד. עם זאת, המכנה המשותף שלהם הוא ההתייחסות לתנאים חברתיים ומבניים, המכוננים אי-שוויון מגדרי מתוך מחויבות לערכים של שוויון וצדק חברתי. המדדים הראשונים השוו בין מדינות בארצות הברית, ולאחר מכן התרחבו להשוואה בין מדינות בעולם במטרה לעצב מדיניות בינלאומית לסגירת פערים ולטיפול בבעיות ייחודיות של נשים. חלק ניכר מהמדדים פותחו כדי לבחון את המצב במדינות הדרום, ואחרים, כמו מדדים אירופיים, התמקדו במדינות מפותחות.⁴³ ריבוי המדדים מלמד שמצד אחד יש הכרה בחשיבותם ככלי לניתוח מצבים של אי-שוויון מגדרי, אך מצד שני אין הסכמה על מתודולוגיית המדידה וקטגוריות המדידה, במיוחד לאור העמדות הביקורתיות דווקא של פמיניסטיות המבקרות לא אחת את ההנחות העומדות ביסודם של המדדים והסמנים השגורים במדדים רגילים.

מדד המגדר של "שוות" כמהלך פמיניסטי

הנחת המוצא לפיתוח מדד מגדר ישראלי הייתה שיש מחסור רב בידע על אי-שוויון מגדרי, הן בקרב גופים מקצועיים והן בשיח הציבורי. הבחירה בסטטיסטיקה כזירה ליצירת ידע

אלטרנטיבי נבעה מהעובדה שבישראל, כמו בעולם כולו, שפת המספרים הפכה דומיננטית בשיחי הממשל המשמשים לתכנון ולקביעת מדיניות, וכן בשיח החברתי, התרבותי, התקשורתית והאקדמי. במובן זה מדד המגדר – האי־שוויון המגדרי בישראל שפותח על ידי "שוות" לקידום נשים בזירה הציבורית, מכון ון ליר (להלן "מדד שוות"), כמו מדדי מגדר אחרים בעולם בן־זמננו, אינו מבטל את הצורך בנתונים סטטיסטיים, אלא מאתגר את סוג הנתונים שנאספים, את בסיסי מיונם ואת מקורות איסופם. על סמך התובנות שעולות מתוך ההיסטוריות של פיתוחים סטטיסטיים והביקורת על האופן שבו הסטטיסטיקה ממסגרת קטגוריות ודפוסי חשיבה ומדיניות, נבחרה הסטטיסטיקה במודע ככלי ליצירת ידע אחר וככלי לשינוי חברתי פמיניסטי. מדד שוות מבקש לחשוף את ההטיות המגדריות באופן שבו קטגוריות חברתיות מובנות ונקבעים הסמנים שמהם נגזרים פיתוח המדיניות והצדקתה, במיוחד על ידי מוסדות הממשל, אך לא רק הם. כל הסוכנים הדומיננטיים המגדירים מה ראוי להימדד חוטאים בכך, וכך גם האקדמיה. ההחלטה של מפתחות המדד הייתה לפתח מדד שיתבסס על ידע קיים במרחב המדדים בכלל ובמדדי המגדר הקיימים בפרט כנקודת התחלה, אך להתמקד בממדים ובסמניהם המאפיינים את החברה בישראל, ובהגדרות חדשות של ממדי בדיקה שיתמודדו עם הנחות סמויות של הסדר הדומיננטי. חלק מהותי מן הפיתוח מניח שנשים ממיקומים שונים יקבעו מה בחייהן יש למדוד וכיצד, ויצביעו על החסר.

העיקרון המנחה של מפתחות המדד הוא שרטוט רמת האי־שוויון המגדרי בישראל על מגוון מופעיו וביטוייו. מדדים לא מעטים מתארים תופעות חברתיות במושגים מכלילים וכלליים (למשל, מדד הדמוקרטיה, מדד העוני), אך מדד שוות מבקש להציג מצרף של תופעות והסדרים חברתיים ולשאול על מידת האי־שוויון המגדרי ועל כיווני התפתחותו. הוא נבנה מתוך תובנות פמיניסטיות, תיאורטיות ומחקריות, והדיון להלן מבקש להאיר את חלקן בבניית המדד ומטרותיו, או במילים אחרות את ההגינות המנחים אותו.⁴⁴ ייחודו לעומת מדדים אחרים בכלל ומדדי מגדר בפרט הוא אופייו הדינמי והמשתנה, המבקש להכיל דפוסי חשיבה קיימים ומשתנים בשיח הפמיניסטי.

מבט מגדרי כאובייקטיביות חזקה

הדגש על מבט מגדרי מעלה כל פעם מחדש את סוגיית האובייקטיביות, שכן לא אחת נשאלת השאלה אם מדד היוצא מנקודת ראות של נשים יכול להיות אובייקטיבי. סנדרה הרדינג, פילוסופית פמיניסטית של המדע, טוענת שאין מדע שאינו נסמך על פעילויות חברתיות ומגדריות,⁴⁵ וכי לא קיים מצב של ידע "משום מקום". זהו ידע המחבר בין הסיפור המדעי (טקסט) לבין העשייה המדעית (ההקשר שבו נעשה המחקר), ובין היחסים החברתיים (כוח, סטטוס, היררכיה) להבנת המציאות ופירושה התוצאות. בתפיסה זו, הידע אינו משנה את מעמדו מאובייקטיבי לסובייקטיבי, אלא לידע מסוג אחר. הרדינג מציעה להגדיר עמדה זו כ"אובייקטיביות חזקה". היא אינה מוותרת על מושג האובייקטיביות המדעית, אלא מבקשת להכליל במבט המדעי נקודות ראות ממיקומים שונים. לאורך ההיסטוריה נהגו גברים לראות

בניסיונם נתון שמעיד על הכלל והתעלמו מניסיון של נשים, אולם לטענת הרדינג שום מדע אינו משוחרר מערכים. המדע המודרני, שמציג את עצמו כאובייקטיבי, מייצג את ההיגיון של קבוצת הגברים הדומיננטיים. עמדה זו מחייבת רפלקסיביות חזקה, היינו ביקורת עצמית של החוקרות. גם, רפלקסיביות שבה הסובייקטיביות משיבה. מבט המאפשר להציג פרטיקולריות תרבותית וחברתית. כך גם החוקרת – במקרה שלנו המודדת – מצופה להביט על מיקומה החברתי דרך פרויקט המחקר שלה, אך עליה להשתמש בו כאמצעי להביא הגיונות חיים שונים אל לב השיח והמסד המדעי והציבורי. מהלך כזה מאפשר לטשטש דיכוטומיות של פרטי/ציבורי, גברי/נשי, היגיון/רגש, פנים/חוץ ואובייקטיבי/סובייקטיבי. באמצעות מושג האובייקטיביות החזקה מבקשת הרדינג לעשות מהלך כפול: להכליל בתוך עולם הדעת ידע חדש ואחר, שהודר מהשיח הדומיננטי, ולחשוף את מגבלות הידע הקיים. בעולם שבו הדיכוטומיה בין אובייקטיביות לסובייקטיביות משוקעת בתפיסות היררכיות שבהן האובייקטיביות מזוהה עם מודרניות, קדמה ומדע – שהדירו נשים ו/או הכפיפו אותן לעולם הגברים – ואילו הסובייקטיבים והסובייקטיביות נתפסים כהיפוכם, הטענה ל"אובייקטיביות חזקה" היא שימוש בשפה הרווחת תוך שינוי משמעותה והגדרה מחודשת של מה שנחשב לידע מדעי תקף.⁴⁶

יצירת ידע כעשייה משותפת ומשתפת

בניית מדד חדש היא חלק ממאמץ קולקטיבי של נשים להיות שותפות בייצור ידע חלופי. הידע הפמיניסטי אינו מסתפק בהגדרה מחודשת של המרחב הציבורי, אלא מרחיב את מבט המחקר אל חיי היומיום והניסיון האנושי.⁴⁷ הוא מבטל את הגבולות בין ידע שנוצר באקדמיה לבין ידע שנצבר בהתנסויות היומיומיות של נשים והופך את הניסיון האנושי למקור של ידע. לכן בתהליך בניית המדד נעשה מאמץ מתמשך לכונן דפוסי חשיבה ועבודה פמיניסטיים, לגבש תהליך שאינו מיתר את העשייה העשירה המתקיימת בשדה הפמיניסטי, ולחשוב על דרכים לשיתוף פעולה והכרה בידע שנוצר באתרי הפעילות המגוונים של נשים ושל התנועה הפמיניסטית על גווניה.

עצם בניית המדד הוא תהליך של עשייה פמיניסטית: העשייה אינה חפה מאי־הסכמות, תחרות ויחסי כוח, אבל מה שמחבר בין הנשים והזרמים השונים הוא החזון של כינון צדק מגדרי וההבנה שככל שירבו נקודות המבט גדלים הסיכויים לקדם זאת. במובן זה, השיח הפמיניסטי בכללו, ובניית המדד כחלק ממנו, הם תהליך מתמשך של המשגה והמשגה מחדש.

המתודולוגיה הסטטיסטית של המדד עצמו פותחה על ידי נשות מקצוע עם מודעות פמיניסטית בראשות הגר צמרת־קרצ'ר,⁴⁸ ולוותה בוועדה מדעית של חוקרים שעוסקים במחקר כמותני.⁴⁹ אולם מה שייחד את תהליך בניית המדד היה סיעור מוחות ודיאלוג בין אנשי מקצוע מייצרי ידע סטטיסטי, ביניהם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המשרד לביטחון פנים, המוסד לביטוח לאומי, משטרת ישראל, חוקרות באקדמיה וארגוני חברה אזרחית. דפוסי העשייה היו מכליליים ונאמנים לתפיסה שידע צומח במיקומים שונים, ולפיכך אין מקום להיררכיה בין מקורות ידע, כל זמן שאלה מפנים את תשומת הלב לידע חדש ומכליל.

ידע פמיניסטי כידע גלוקלי

הגדרה מחודשת של מושגים רווחים ככלי פוליטי מאפיינת את התנועה הפמיניסטית מראשיתה, והעשייה הפמיניסטית מתנהלת ברשת של קשרים בין הלוקלי לגלובלי. כבר בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה יצרו תנועות נשים ארציות קשרים עם ארגונים במדינות אחרות למאבקים שונים.⁵⁰ ברקוביץ⁵¹ מכנה זאת "הגלובליזציה של זכויות אדם ושל זכויות נשים". לטענתה, שיח השוויון והזכויות משמש אמת מידה נורמטיבית, אך גם דרך למסגור המציאות ולמתן משמעות. הוא מפנה את תשומת ליבנו לתופעות חברתיות של אי-שוויון והרחבת פערים וקורא לפעולות לתיקון המצב.⁵²

יצירת מדדים בינלאומיים שיכילו גם את המאפיינים המקומיים תואמת את רוח ועידות הנשים הבינלאומיות, המבקשות למנף את המאבק הפנימי בכל מדינה לשינוי יחסי כוח מגדריים באמצעות השמעת קול פמיניסטי המופנה לתוך החברה והמדינה, ובו בזמן גם לכונן שיתוף פעולה חוצה גבולות, המטמיע את המבט המגדרי במנגנונים ובמוסדות בינלאומיים. בתהליך בניית המדד בדקו המומחיות שיטות מדידה שונות, כולל מדדי מגדר קיימים כמו למשל SIGI – The Social Institutions and Gender Index של ה-OECD. בכנס ההשקה של המדד לקחו חלק אנשי מקצוע בארץ, נציגים ונציגות של ארגונים וציבורים שונים, וכן נציגות של מדדים שפותחו במקומות אחרים בעולם. בסדנה שהתקיימה אחרי הכנס נידונו שאלות תיאורטיות ומתודולוגיות הקשורות במדדים מקומיים וגלובליים.⁵³ הלמידה הייתה הדדית, והמשתתפות חלקו רעיונות מניסיון, אך גם ציינו שהמדד הישראלי חדשני ובר-המרה למדינות אחרות, ולכן יוכל לשמש כמודל שיאומץ במדינות אחרות. מדד כזה יאפשר להביא בחשבון את התנאים הייחודיים בכל מדינה, אך גם להשוות בין מדינות.

הרפלקסיביות כהיגיון מנחה בבניית המדד

כמו שדות שיח אחרים, גם השיח הפמיניסטי אינו אחיד ויש בו זרמי מחשבה מגוונים ומאבקים על הגדרת גבולות ועל משמעות. אך החוט הלוגי השזור בין זרמיו השונים של השיח הפמיניסטי הוא הניסיון להבין את מקורות האי-שוויון המגדרי. ההיסטוריה של ההגות הפמיניסטית והמאבקים בתנועה מלמדים שהמיקומים השונים של נשים הובילו למאבקים גדולים, שנסובו בעיקרם על ההתעלמות מניסיון של נשים שנדחקו לשוליים, ה"אחרות".⁵⁴ אם מקור הידע לניתוח אי-שוויון חברתי הוא הניסיון, נדרש ניתוח של יחסי הגומלין בין הכוחות המדירים לכוחות המודרים, ואלה אינם רק בין גברים לנשים אלא גם בין נשים לנשים. בפועל, דווקא עמדה זו היא מקור כוחה וחיותה של המחשבה הפמיניסטית. הניתוח הפמיניסטי נעשה מתוך מאמץ תיאורטי ואמפירי מתמשך לחלץ את הניסיון האנושי שנדחק לשוליים ולהשתמש בידע שנצבר על ידי התנסויות בשוליים כדי לבחון מחדש את ההסדרים החברתיים, שמתארגנים בכל פעם מחדש ומצביעים על שוליים חדשים. נקודת המבט המשתנה והמיקומים השונים מרחיבים בהתמדה את מרחבי החיים שיש לבחון כחלק מהשאלות על מידת האי-שוויון. עמדה רפלקסיבית זו ממוססת את הגבולות

בין ידע שגובש במחקר האקדמי לבין ידע שנצבר בהתנסויות יומיומיות של אנשים, והופכת את הניסיון האנושי למקור מרכזי של ידע. התביעה לידע אחר יוצרת לא רק מציאות חברתית אחרת אלא גם מציאות פוליטית אחרת: ההיבט הרפלקסיבי של הלוגיקה הפמיניסטית הוא עמדה פוליטית התובעת חשיפה מתמדת של מנגנוני דיכוי והדרה של קבוצות שונות, ופנייה מתמדת אל השוליים ואל היחסים בין קבוצות שוליות לקבוצות מרכזיות. זו עמדה שמחייבת מודעות חברתית לתנאים הסוציו-פוליטיים שבהם צומח ידע ולאופנים שבהם הידע מכונן יחסי שולט-נשלט, אך הביקורת הפמיניסטית הפנימית, שהראתה שיחסי שולט-נשלט יכולים להתארגן מחדש שוב ושוב הובילה גם לשינוי עמוק בתוך השיח הפמיניסטי עצמו.⁵⁵ כמו כן, בעקבות הלוגיקה הרפלקסיבית של השיח הפמיניסטי מורחבים מדי שנה הממדים והסמנים הנבדקים. בפרפרזה על רנסייר,⁵⁶ מפתחות המדר שואלות: מה ומי עוד לא נספר?

מתודולוגיה פמיניסטית

בריקאת,⁵⁷ ממפתחי מדד המגדר האירופי (EGEI — European Gender Equality Index), מדגיש שבניית מדד כרוכה בהחלטות מושגיות, אנליטיות ואמפיריות רבות. ההחלטות המושגיות מגדירות את אופיו של המדד ואת תוצאותיו ומסבירות את ההבדלים בין מדדים. לטענת בריקאת נדרשת קוהרנטיות מושגית, ולכן כשהוא מציג את המדד האירופי הוא מסביר כי התפיסה שמנחה אותו היא סוגיה של אי-שוויון הקשורה במבנים חברתיים, ועל כן הוא מתמקד בעבודה, בחינוך ובכוח. כל שאר הממדים הם לטענתו תוצר לוואי של מבנים אלה, ולכן יש לבדוק אותם במדדים נפרדים.⁵⁸ התפיסה התיאורטית הפמיניסטית של מפתחות מדד המגדר הישראלי חולקת על תפיסה היררכית זו.

נקודת המוצא של מדד שוות היא שמגדר איננו מילה נרדפת לנשים, אלא מתייחסת לכלל ההסדרים החברתיים המיוחסים להבדלים בין המינים. מכאן משתמע שכל היבט של החיים החברתיים חייב להימדד במונחים של פער מגדרי בין נשים לגברים.

שלושה עקרונות בסיסיים הנחו את המתודולוגיה של פיתוח מדד המגדר: הראשון הוא הרחבה מתמדת של הממדים ושל הסמנים המרכיבים אותו, שלכולם ניתן משקל שווה. בשונה ממדדי מגדר קיימים המתמקדים בהשוואה בין מדינות, ומרביתם מתבססים על השוואה בין תחומים ספורים, מדד שוות מציג בדיקה מעמיקה של מצב האי/שוויון המגדרי בתוך המדינה. הוא אינו מסתפק במספר מצומצם של תחומים לבדיקת מידת האי/שוויון אלא מבקש להרחיב בהתמדה את מרחבי החיים שייכללו במדד. כך למשל, במדד הראשון (2013) נבחנו שמונה קטגוריות של תחומי חיים (שוק העבודה, אלימות, פריפריה, החברה הערבית, עוני, השכלה, פוליטיקה ובריאות), ואילו במדד 2019 נבחנו גם תחומים כמו זמן ותרבות. כל תחום נבחן על ידי כמה סמנים (אינדיקטורים), וגם כאן הייתה המטרה להרחיב את הסמנים המרכיבים את המדידה בכל תחום, תוך על דגש מגוון תחומי חיים. כך למשל, במדד המגדר של 2013 נמדד שוק העבודה באמצעות 8 סמנים, ובמדד 2019 הוא כולל 14 סמנים, ביניהם משרה חלקית שלא מרצון, מידת רציפות תעסוקתית, ריבוי משרות חלקיות, וסוגים שונים של מגדור תעסוקתי.

העיקרון השני שהנחה את פיתוח המדד הוא בחינת האי־שוויון לא רק על פי ההבחנה הבינארית בין גברים לנשים, אלא גם במצולב (intersectionality) בין מגדר למיקומים חברתיים שונים. לתפיסתנו יש חשיבות בניתוח הפערים בין גברים לנשים כשתי קטגוריות נפרדות, שכן המגדור מעוגן בהסדרי עומק חברתיים המכוננים את הניסיון האנושי של נשים לעומת גברים. בד בבד, המדד מאמץ את העמדה הביקורתית שהמיון הבינארי גברים/נשים כקטגוריות בסיסיות ואחידות מתעלם מהעובדה שהניסיון האנושי בתוך שתי הקטגוריות הוא מגוון. בעוד מרבית המדדים נוטים להתכנס למושג אחד של מגדר – גברים לעומת נשים – במדד שוות אנו מבקשות להרחיב את המבט גם לרשת היחסים הפזורים בחברה ולשאול על מרחב אתרים חברתיים שבהם מתקיימים יחסי כוח בין גברים לנשים ובמצולב בינם לבין מעמד, אתניות, לאום, מצב משפחתי, זהות מינית וכו'.⁵⁹ בעקבות קרנשו,⁶⁰ שטבעה את המושג intersectionality, הרצוג⁶¹ טוענת שתרומתו של מושג זה היא לא רק בהצבעה על מרחב של הצטלבויות, אלא הדגש על מה שקורה במפגש בין הקטגוריות. תפיסה זו מאתגרת את השיח שדיבר על אפליה ודיכוי של קבוצות מוחלשות במושגים של דיכוי כפול או משולש. מניית הדיכויים אפשרה לדבר במושגים כמותניים ולנתח את השונות המוסברת על ידי כל מרכיב. בתפיסה הפמיניסטית של מצולב אין מדובר בהצטברות של דיכויים, אלא משתמע ממנה שבצומת שבה נפגשים סוגים שונים של דיכוי נוצרת מציאות אחרת, תופעה מורכבת וחדשה שהיא מעבר לסך מרכיביה.

העיקרון השלישי הוא הצבעה על כיווני שינוי. המדד מבקש להיות חיישן רגיש לתנאים משתנים ושינויים לאורך זמן. כנקודת אפס מתודולוגית של המדד בחרנו את שנת 2004,⁶² ולכל סמן חדש אנחנו משתדלות למצוא נתונים מאותה שנה. בהיעדר נתונים לאורך זמן, כל מדד שופך אור על תופעות שיש לנו נתונים חלקיים עליהם, מתוך תקווה שבעתיד אפשר יהיה להמשיך ולפתחן גם במבט משווה לאורך זמן. מפתחות המדד נמצאות בקשר מתמיד עם ארגוני חברה אזרחית שונים כמקור לנתונים שלא נאספים על ידי גופים ממשלתיים וציבוריים (כמו למשל בתחום של אלימות כלפי נשים), או כמקור להצבעה על החסר, ומכאן כמקור לידע חדש והגדרה מחדשת של מושגים.

שלושת עקרונות אלה הופכים את המדד לכלי דינמי ומשתנה, המאפשר לצייר תמונה רחבה ומעמיקה על מצב הפער המגדרי.

שפה ומסגור

שפת המספרים מייצרת אובייקטים למדידה, והכוח לייצר אובייקטים הוא כאמור היבט אחד של הפוליטיקה של האובייקטיביות. ההיבט השני הוא הכוח לשלוט בסובייקטיביות. תפיסת מדד שוות היא שנשים אינן אובייקט המדידה, ומשום כך המבט המגדרי מופנה אל מבנים חברתיים ותנאים חברתיים שבהם הן חיות כסובייקטיביות. בחשיפת התנאים מבקש המדד לערער על מבני הכוח השולטים בסובייקטיביות. הנשים הן סובייקטיביות פועלות גם בתפיסה הבסיסית של המדד וגם בדרכי בנייתו. הפיתוח המתמשך של המדד נטוע בעמדה שידע צומח

מלמטה, ומחויב לכך שהוא ישקף את הלכי הרוח של השטח ואת האופנים שבהם האי-שוויון המגדרי נחוה ממיקומים חברתיים שונים.

המדד מייצר ידע חדש ומבקש להטמיע שפה אחרת והמשגה מחודשת של השיח על החברה. הוא אינו מדבר על נשים, אלא על החברה מנקודת מבט של נשים; הוא אינו בוחן את מצב הנשים בלבד, אלא בודק את הפערים בין גברים לנשים; הוא מציע שפה פמיניסטית ומסגור מחדש של קטגוריות המדידה, ומכאן של אופני החשיבה על החברה והסדריה. כך למשל, ברוב המדדים מדברים על כוח פוליטי ובודקים ייצוג בכנסת ובמשלה. מדד שוות מדבר על עוצמה, שכן כוח פוליטי, במונחי הרחב, מצוי לא רק בכנסת ובמשלה אלא גם ברשויות המקומיות, בצמרת הכלכלה, בדירקטוריונים, בצבא, במשטרה, בשירות המדינה, באוניברסיטאות, בבתי המשפט וכן הלאה.⁶³ מושג הביטחון בשיח הישראלי הרווח, המוגבל לתחומי הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מורחב במדד שוות למופעים שונים של ביטחון כפי שנשים חוות אותו, תחת הכותרת "פגיעות וסיכון". קטגוריה זו כוללת בין היתר תחושת ביטחון במרחב הציבורי, הבטחת הכנסה, עוני, פניות למרכזי סיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית, תיקי אלימות במשפחה שנפתחו במשטרה, תיקי עברות מין, ומטופלות במרכזים לטיפול באלימות במשפחה. לעומת הקטגוריה של שוק העבודה המקובלת במדדים שונים ונבדקת על ידי סמנים בודדים (בעיקר שכר, שעות עבודה ושיעור המשתתפים.ות בשוק העבודה), מדד שוות מציע מבטים נוספים על מושג העבודה, הן בהקשר של תעסוקה מעורערת (הצורך לעבוד בכמה משרות במקביל, חוסר יכולת לקבל 12 משכורות בשנה, העסקה קבלנית, ומועסקות ומועסקים המשתכרים פחות משכר המינימום), והן בהקשר של מה שאינו מוכר ומוגדר כעבודה. בהקשר זה נוסף מושג העבודה השקופה – עבודת הבית שאינה מתוגמלת בשכר⁶⁴ – וגם זו הנעשית במסגרת מקום העבודה אך אינה מתוגמלת.⁶⁵ מכיוון שבישראל לא נערכים סקרי תקצוב זמן כמו במדינות רבות אחרות, פיתוח זה מבוסס על ראיונות קבוצתיים עם נשים וגברים ממגוון אוכלוסיות ועל סקר עמדות שגובש מתוך התובנות שעלו בהם, שמאפשרות לנו לדבר בשפת המספרים על משמעויות הצומחות מן השדה.⁶⁶

ההצעה של קטגוריות מיון נוספות ושפה אחרת מבקשת לערער על תמונת העולם הממוסדת וההיררכית המבחינה בין הפוליטי לאישי, בין הציבורי לביתי, בין גברים לנשים ובין קבוצות מוצא שונות.⁶⁷ מדד המבקש לערער על מוסכמות רבות ביחס לקטגוריות המיון והמדידה הוא לפיכך פמיניסטי וביקורתי.

הטמעת חשיבה מגדרית

מדד שוות מציע לחשוב על דרכים אחרות שיקבעו מה לכמת וכיצד כדי לבחון את מצב האי/שוויון המגדרי ככלי להטמעת חשיבה מגדרית ושינוי חברתי. הטמעת חשיבה מגדרית כאסטרטגיה לשינוי חברתי אומצה בכנס הנשים העולמי הרביעי של האו"ם שהתקיים בשנת 1995 בבייג'ין והתקבלה על ידי מדינות הדרום והצפון. זוהי דרישה מהזרם המרכזי של החברה והתרבות (ומכאן המושג "gender mainstreaming") לחשוף את הנחות היסוד המגדריות

שלו ולשנות אותן. זוהי אסטרטגיה המתמקדת בשינוי התפיסה ביחס למבני העומק החברתיים, המוצגים כאוניברסליים, אך בהתעלמותם מהפרספקטיבה המגדרית הם אינם מאפשרים שוויון הזדמנויות לנשים ולגברים.⁶⁸ הטמעת חשיבה מגדרית אין משמעותה הוספת "מרכיב של נשים" או "מרכיב של שוויון מגדרי" למערכת הקיימת; משמעותה היא שינוי על ידי הכללה של ניסיון חייהן של הנשים, הידע שלהן, ואינטרסים שונים של נשים וגברים כחלק בלתי נפרד מהידע הבונה סדר יום ומדיניות חברתית. לכן זו אסטרטגיה ליצירת הסדרים שיאפשרו שינוי של מערכות חברתיות והפיכתן לנגישות ורגישות למיקומים שונים ולמגוון אוכלוסיות. התביעה לידע אחר יוצרת לא רק מציאות חברתית אחרת, אלא גם מציאות פוליטית אחרת.

למי ולמה מיועד המדד

הטמעת הידע הפמיניסטי היא הכוח ליצור שינוי. באמצעות מדד המגדר אנו מבקשות לשנות את השיח והתרבות הדומיננטיים. במובן זה המדד מופנה לכלל החברה, ככלי לניטור ובסיס לפיתוח אסטרטגיות לשינוי. לכן, לצד נתוני המדד והצגת תמונת מצב, אנו מצרפות בכל שנת פרסום גם המלצות מדיניות. התמודדות היא הצורה הרפלקסיבית של השורש מד"ד, ובהתאם לכך, אי אפשר לעקוב אחר תופעה אם לא מכירים בקיומה. ברגע שממדיה נחשפים והיא נמדדת ומסומנת נפתח השער להתמודדות. במובן זה המדד משמש כמצפן וכמצפון. באופן ממוקד יותר, באמצעות מדד המגדר אנו מבקשות לערער על כוחם הבלעדי של גורמי הממשל לקבוע את הכלים והאופנים שבהם נמדדים חייהם של נשים וגברים. הטמעת חשיבה מגדרית משמעותה יצירת תרבות כללית ותרבות ארגונית רגישה למגדר, תרבות שבה בכל שלב של איסוף נתונים, תכנון וקבלת החלטות תישאל השאלה אם וכיצד הדבר משפיע על נשים ו/או על גברים, ובאילו מיקומים. זו אסטרטגיה שמבקשת לכוון מחוקקים, כמו גם כל גוף העוסק בתכנון, בקביעת מדיניות ובהקצאת משאבים, לאמץ מבט מגדרי, ותביעה לתת את הדעת לידע הצומח מהשטח ולפתח מענים המתאימים לצרכים השונים כדי לקדם ולממש את התביעה לשוויון מגדרי.

מדד המגדר הופך לזרז ולמנוף לדרישה להרחבת המ-ידע המגדרי. הרחבה מתאפשרת באמצעות הדרישה מגופים מייצרי נתונים לאסוף ולעבד נתונים גם דרך הפריזמה המגדרית. בהקשר של מדד שוות, התביעה מופנית למשרדים ממשלתיים, למוסד לביטוח לאומי וללשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כדי שייזמו איסוף נתונים שיטתי בתחומים שנתונים עליהם אינם נאספים כלל, אך הם רלבנטיים להבנת התמונה המגדרית. לדוגמה, בישראל, בניגוד למדינות מערביות רבות, לא נערכים באופן רציף סקרי תקצוב זמן (נעשה רק סקר אחד בשנת 1991). סקרים כאלה חושפים את האי-שוויון המגדרי בחלוקת התפקידים בין גברים לנשים ואת העבודה ללא שכר שנשים תורמות למשק. תרומה זו אינה נכללת בחישוב התל"ג, ונשים משלמות על כך מחיר כלכלי: הן לא מקבלות תמורה עבור עבודתן בבית, שאינה מוכרת כחלק מכוח העבודה במשק, ובנוסף לכך ביטחונן הכלכלי נפגע בעת זקנה בשל היעדר צבירה ראוויה של פנסיה. בשנת 2002 פרסם מרכז אדוה מסמך המתאר את סקרי תקצוב הזמן שנעשים

בעולם ותבע לערוך סקר תקצוב זמן בישראל, כדי לתעד בין היתר את היקף העבודה ללא שכר שנעשית במשקי בית.⁶⁹ שוות יזמו מחקר על עבודות שקופות כדי לקדם הטמעת חשיבה מגדרית באיסוף נתונים וכבסיס לקידום מדיניות של סגירת פערים מגדריים.⁷⁰ נציגי הלמ"ס מסבירים כי הסיבה שסקר תקצוב זמן לא נערך היא מחסור בתקציב. אך לסקרי תקצוב זמן יש משמעות לא רק ביחס לעבודה, אלא גם בבחינת פערים חברתיים בתחומי חיים אחרים, כמו השקעה במשפחה, דפוסי בילוי וצריכת תרבות, או זמן שמבלים על הכביש.

מדד המגדר מהווה מודל והשראה לצמיחת מדדים ממוקדי נושא המטמיעים מבט מגדרי, כמו למשל מדד הגיוון התעסוקתי,⁷¹ שבפיתוחו התבססו על תובנות של מדד המגדר והפילוח המגדרי והמצלוב הם מרכזיים בו. ההכרה והשימוש במדד, ולא פחות מכך התמיכה בפיתוחו, מעידים על ראשיתה של הטמעת חשיבה מגדרית בקרב גופים ממשלתיים. גם המוסד לביטוח לאומי החל בהטמעת המבט המגדרי במחקריו. בקבוצת מחקר על עבודה שקופה בהשתתפות חוקרות, נציגות מהמוסד לביטוח לאומי, משרד האוצר והחברה האזרחית, חישבו נציגי המוסד לביטוח לאומי מירי אנדבלד ואורן הלר את אומדן הערך הכלכלי של עבודת עקרת הבית בישראל.⁷² כמו כן, המוסד לביטוח לאומי תמך במחקר איכותני שיזמו חוקרות מטעם שוות על עבודות שקופות כדי לחלץ את מרחב הביטויים של העבודה השקופה ואת המחיר שגובה העומס שמוטל על כתפיהן של נשים, לא רק בשל היעדר שכר ו/או שכר נמוך, אלא גם מבחינה רגשית ולא אחת גם פיזית.⁷³ גם משרד המדע אימץ את הצורך בהטמעת חשיבה מגדרית ותמך בביצוע סקר המבוסס על סמנים חדשים למדידת עבודה שקופה, שראשית ממצאיו פורסמו כבר במדד 2018. בתמיכת המשרד הוקם מרכז "יודעת" לידע בנושא נשים ומגדר – אתר אינטרנט המאפשר שיתוף, הנגשה ויצירה של ידע לקידום שוויון מגדרי, המאגד נתונים בנושא מגדר בישראל ומאגר של ארגונים הפועלים לקידום שוויון מגדרי שסטיסטיקה מגדרית ומדד המגדר הם חלק בלתי נפרד ממנו.⁷⁴ עצם הכללת המבט המגדרי משנה את המהלך כולו ואת ההגדרה הצרה המקובלת של מושג העבודה. הקשר המתמיד עם הלשכה המרכזית לסטיסטיקה מניב אף הוא פירות בעיבוד ובפרסום הולך וגדל של נתונים על בסיס פילוח מגדרי.

התביעה לקבל נתונים מגופים ממשלתיים מאפשרת לעורכות המדד לפתח אותו ככלי שיכול לשמש גופי ממשל שונים, וכתוצר לוואי היא גם מעודדת תרבות של שקיפות, שהיא תנאי בסיסי למינהל תקין בחברה דמוקרטית. בגלל המדידה החוזרת מדי שנה והרחבתה, המדד מאפשר לבחון את השינויים בתחומים שונים ואת מגמת השינוי, ויכול לשמש להערכה וביקורת עצמית של כל גוף העוסק במדיניות, ובכלל זה את מקבלי ההחלטות ואת האחראים ליישומן, אך בו בזמן הוא כלי שיכול לשמש את החברה האזרחית כדי לתבוע שינוי חברתי. השקת מדד המגדר במסגרת ישיבה של הוועדה למעמד האישה והשוויון המגדרי בכנסת מבטאת עמדה זו.

סיכום: מבט רפלקסיבי

ההיסטוריה של שפת המספרים כפי שהוצגה במאמר מלמדת שספירת האוכלוסייה (מפקד), ולימים המדידות והמדדים, היו תמיד בידי בעלי הכוח, ושימשו תמיד ככלי פוליטי לקידום

צורכי השלטון. טענתי היא שהם מהווים כלי פוליטי במובן הרחב של המושג: כוחם של נתונים סטטיסטיים נובע מן התפיסה שהם אובייקטיביים, אוניברסליים וניטרליים, ומתארים מצבים בלי קשר למי שיצר אותם. גם הנספרים אינם נראים בו, שכן הוא הופך סובייקטים למספרים. מדדים מספרים סיפור שנסוב על עקומות או טבלאות.

הביקורת על מדדים טוענת שהסטטיסטיקות לא רק מתארות תמונת מצב של חברה ככלי לממשליות, אלא גם מכוננת את החברה תוך כדי בחירה ואישוש של קטגוריות מיון מסוימות והעלמה של אחרות. מהלך למיסודו של מדד מגדר מבקש להעמיד על סדר היום את האי-שוויון המגדרי, החוצה מרחבי חיים מגוונים וקבוצות נשים שונות, ולהצביע על כיווני התפתחות. במובן זה הוא כלי פוליטי בידי החברה האזרחית הפמיניסטית, המבקשת לא רק לתאר מצב אלא להוביל מהלך להטמעת חשיבה מגדרית בקרב גופים העוסקים באיסוף נתונים ולהוביל לשינוי מדיניות בעקבות הנתונים.

מדד המגדר מבקש לאתגר את ההנחות המגדריות שבבסיס המדידות הרווחות, ומשתמש בשפת המספרים כדי להטמיע קטגוריות מיון ומדידה חדשות הנובעות מניסיון של נשים בכלל ונשים ממיקומי שוליים בפרט. ראוי לחזור ולהדגיש שאין מבט פמיניסטי אחד, וכמו בכל שדה ידע, גם השיח הפמיניסטי הוא זירת מאבק על גבולות ומשמעות. אף שבתהליך בנייתו של המדד נעשה ניסיון להביא בחשבון את המבט המגדרי ואת הביקורת על מדדים קיימים תוך חיפוש דרכים לשתף ולייצג קולות שונים, בסופו של דבר יש נשים שחתומות עליו, ובעיקר יש הגדרה של תחומים וסמנים. במבט רפלקסיבי, צוות שוות מודע לכך שעצם השימוש בהיגיון של מדד ככלי, והצורך לקבוע תחומים וסמנים למדידה, יוצר קופסאות שחורות חדשות. על כן מהותו נוגדת במובן מסוים את ההיגיון הרפלקסיבי והביקורתי של השיח הפמיניסטי, החותר תחת מיסוד והיצמדות לקטגוריות ניתוח סגורות וקבועות, מתוך שאיפה לקשור בין ההנחות האפיסטמיות למהלכי הייצור של ידע חדש.⁷⁵

מנקודת ראות זו, המדד לכוד בצבת השיח המדעי הממוסד והקונבנציונלי של מדדים לבין השיח הפמיניסטי, המבקש להציע דרכים אחרות לדעת. על פניה עלולה עמדה זו להיות משתקת, אך לא אם נחזור לציטוט מהנרי מילר שפתח את המאמר, "היעד של מסע אף פעם אינו מקום מסוים, אלא דרך חדשה לראות את הדברים", ונמשיל את המסע ל"ניסיון לבנות מחדש ספינה, לוח אחר לוח, תוך כדי שיט בלב האוקיינוס".⁷⁶

הערות

1. תודות מקרב לב לנעמי חזן, הדס בן אליהו ורונה ברייר-גארב, חברותי בצוות "שוות, לקידום נשים בזירה הציבורית" במכון ון ליר בירושלים, על שותפות רבת-שנים של חשיבה וליבון בעיות תיאורטיות בצד פיתוח פרויקטים מגוונים לקידום שוויון מגדרי. תודה להן על האמון והתמיכה שהעניקו לי בכתיבת מאמר זה ועל הערותיהן מאירות העיניים. תודה להגר צמרת-קרצ'ר שפיתחה את המתודולוגיה של מדד המגדר הישראלי והייתה שותפה מלאה ללבטים, להחלטות שהתקבלו, ובעיקר בהפיכת החלום למציאות. תודה ליוליה בסון המלווה את בניית המדד מראשיתו בצידו הסטטיסטי. תודה והערכה רבה לענת לייבלר

- ולמעריכה האנונימית. הערותיהן תרמו לי רבות בשכתוב המאמר. האחריות בסופו של יום היא על כתפי.
2. מישל פוקו, הארכיאולוגיה של הידע, תרגם אבנר להב (תל אביב: רסלינג, 2005), 16.
3. המקרא מכיל התייחסות לחוק המפקד, שמבטא דעה על היות הנגף סכנה אפשרית מן המפקד אולם גם דעה שמפקד לא יביא בעקבותיו מגפה, ובכך מצייר תמונה יחידה מסוגה במזרח הקדום. ראו שירה גולני, "לאן יהיה בהם נגף בפקד אותם (שמות ל, 12) – המפקד וזיקתו למגפה במקרא על רקע המזרח הקדום", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, כ"ה (תשע"ז): 155–174.
4. Joel Kaye, "The impact of money on the development of fourteenth-century scientific thought," *Journal of medieval history* 14 (3) (1988): 251–70.
5. יאיר ברק, "סנט בנווטורה: סולם האור, סולם הכסף", בתוך הכל מדיד? מבטים ביקורתיים על דירוג וכימות, עורכים יוחאי חקק, לאה קסן ומיכל קרומר נבו (באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, 2011), 39 (להלן חקק ואח', הכל מדיד?).
6. לדיון בהתפתחות ההיסטורית של הסטטיסטיקה ראו Theodore M. Porter, *The rise of statistical thinking, 1820-1900* (Princeton University Press, 1986); Ian Hacking and Tim Hacking, *The taming of chance* (Cambridge University Press, 1990) (להלן Hacking and Hacking); Alain Desrosières, *The politics of large numbers: A history of statistical reasoning* (Harvard University Press, 2002) (להלן Desrosières, *The politics of large numbers*); Richard Rottenburg et al., *The World of Indicators: The Making of Governmental Knowledge through Quantification* (Cambridge University Press, 2015) (להלן Rottenburg et al., *The World of Indicators*); רו חן מוריס, "הצופה המדעי ומידתו של הבלתי נראה: לשאלת המדידה הטובה בראשיתו של המדע", בתוך חקק ואח', הכל מדיד?, 53–71.
7. Paul Starr, "The sociology of official statistics," in *The politics of numbers*, eds. William Alonso and Paul Starr (New York: Russell Sage Foundation, 1987), 757.
8. ענת לייבלר, "על פירוקו של הלוויתן הסטטיסטי: דמוגרפיה פוליטית בימי ראשית המדינה", בתוך חקק ואח', הכל מדיד? 171–215 (להלן על פירוקו של הלוויתן הסטטיסטי).
9. Marie-Noëlle Bourguet, "Décrire, compter, calculer: the debate over statistics during the Napoleonic period," *The probabilistic revolution*, 1 (1987): 305316. וראו גם אצל פוקו, המצביע על אופני משילות באמצעות יצירת קטגוריות דמוגרפיות הממיינות אנשים והתנהגויות בחיי היומיום: Michel Foucault, "Governmentality," in Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller, *The Foucault effect: Studies in governmentality* (University of Chicago Press, 1991). ובעקבותיו הדיון בהיגיון הסטטיסטי כצורת משילות המגדירה והויות של פרטים וקבוצות: Paul Rabinow and Nikolas Rose, "Biopower today," *BioSocieties* 1.2 (2006): 195217.
- הישראלי ראו Anat Leibler, "Disciplining Ethnicity: Social Sorting Intersects with Political Demography in Israel's Pre-State Period," *Social studies of science*, 44 (2) (2014): 27192.
10. Hacking and Hacking, *The Taming of Chance*; Desrosières, *The politics of large numbers*.

- Anat E. Leibler, "Statisticians' Ambition: Governmentality, Modernity and National Legibility," *Israel Studies*, 9 (2) (2004): 121–149. (להלן Leibler, Statisticians' Ambition)
11. Rottenburg et al., *The World of Indicators*, 6–7.
12. בין המדדים הבינלאומיים שצברו מוניטין כחלק מדיונים פוליטיים ניתן לציין את HDI (Human Development Index, UNDP), HPI (Human Poverty Index, UNDP), RoLI (Rule of Law Index, World Justice Project), GII (Gender Inequality Index, UNDP).
13. ארגונים כמו WTO (ארגון הסחר העולמי), IMF (קרן המטבע הבינלאומי), WHO (ארגון הבריאות העולמי), OECD (הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי) והאיחוד האירופי.
14. Rottenburg et al., *The World of Indicators*, 4.
15. Theodore M. Porter, "Statistics and the politics of objectivity," *Revue de synthèse*, 114 (1) (1993): 87101; (להלן Porter, "Statistics and the politics of objectivity")
- Theodore M. Porter, *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life* (Princeton University Press, 1996)
16. במדעי הרוח והחברה הכימות הוא הטכנולוגיה החומרית המוחשית המקבילה לניסויים מדעיים. עם זאת, פורטר מדגיש בספרו שהשימוש במספרים כדרך לניתוח חברה שימש כמנגנון משילות, וככזה הקדים את מדעי הטבע (שם, 1996).
17. טענה שמרבית החוקרים הביקורתיים המצביעים על ההיגיון הסטטיסטי כצורת משילות שותפים לה.
- ראו Rottenburg et al., *The World of Indicators*.
18. Desrosières, *The Politics of large numbers*, 12.
19. שם, 89–97, וראו גם Porter, "Statistics and the politics of objectivity"
20. Lorenzo Fioramonti, *How numbers rule the world: The use and abuse of statistics in global politics* (Zed Books, 2014)
21. Alonso and Starr, *The politics of numbers*, 93.
22. Peter L. Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Doubleday, 1966)
23. Alonso and Starr, *The politics of numbers*.
24. Leibler, "Statisticians' ambition"; Anat Leibler, "Disciplining ethnicity: Social sorting intersects with political demography in Israel's prestate period," *Social studies of science*, 44 (2) (2014): 271–292. (להלן Leibler, Disciplining ethnicity)
25. Geoffrey C. Bowker and Susan Leigh Star, *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*, (MIT press, 2000)

26. Bruno Latour, *Science in action* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1987) ; ברוננו לאטור, "מעולם לא היינו מודרניים: מסה אנתרופולוגיה סימטרית – מבחר פרקים", תיאוריה וביקורת 26 (2005): 43–73.
27. הקופסה השחורה היא פרוצדורה שהופכת תשומה לתפוקה. שם.
28. על פירוקו של הלויתן הסטטיסטי ראו Leibler, "Statisticians' ambition"; Leibler, "Disciplining ethnicity".
29. Anat Leibler and Daniel Breslau, "The uncounted: Citizenship and exclusion in the Israeli census of 1948," *Ethnic and Racial Studies* 28 (5) (2005): 880–902.
30. הגר צמרת קרצ'ר, עוני כפרויקט תרגום – השיח המקצועי על עוני בישראל (אוניברסיטת תל אביב, 2013).
31. נתונים סטטיסטיים על היקף העוני מתקבלים כעובדות בלי לפתוח לדיון את השאלה כיצד נקבעו קריטריונים המדידה. שם, 133.
32. שם, 230–232.
33. שלומית בנימין, "העדר בית" בישראל: "דרי רחוב", "מחוסרי דיור" ומי שביניהם" (אוניברסיטת תל אביב, 2013); שלומית בנימין, "אזרחות מודרת: המקרה של 'חסרות' הבית הסמויות", בטחון סוציאלי, 49 (2014): 19–43.
34. לסקירה תמציתית הנוגעת לסוגיות המרכזיות בשאלת המדע בפמיניזם והפניה לכתיבה המרכזית בנושא ראו ניצה ינאי, "שאלת המדע בפמיניזם – סנדרה הארדינג וסוגיית החקירה המדעית בפמיניזם", בתוך דרכים לחשיבה פמיניסטית – מבוא ללימודי מגדר, עורכות ניצה ינאי, תמר אלמור, אורלי לובין וחנה נוה (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2007).
35. שם, 355–361.
36. כך למשל, המחקר הקלאסי של בלאו ודנקן על המבנה התעסוקתי האמריקאי, שהפך למודל של מדדים רבים, סוכם במילים הבאות: המוביליות בחברה האמריקאית היא פונקציה של חינוך ומוצא חברתי, ואין כל תנאים נוספים המשפיעים על סיכויי המוביליות של קבוצות שונות". הכללה זו התבססה על מה שהחוקרים קראו לו "מדגם לאומי" שהורכב מ־20 אלף גברים. Peter M. Blau and Otis Dudley Duncan, *The American occupational structure* (New York: Willey, 1967).
37. ראו Michelle Murphy, *The Economization of Life* (Duke University Press, 2017). הניתוח הביקורתי של החוקרת הפמיניסטית מישל מרפי עוסק באופן שבו שתי קטגוריות מרכזיות במדדים "אוכלוסייה" ו"משפחה" מובנות כקטגוריות אפיסטמולוגיות וממשליות המוכפפות להיגיון הנאו־ליברלי של אקונומיזציה של החיים. לטענתה, זכויות ההולדה עוצבו על ידי העדפות גזעיות וקפיטליסטיות המגדירות אילו חיים הם ראויים. היא מראה כיצד "מניעת לידה" (בני אנוש שלא נולדים) היא או תוצר של פרקטיקות משפחתיות המחושבות במושגים כלכליים ומשפיעה בעקיפין על התוצר הלאומי הגולמי (תל"ג), או תוצר של קשר בין השכלת נשים לפריון המוערך במונחים כספיים.

38. מישל פוקו, הרצון לדעת: תולדות המיניות, חלק 1, תרגם גבריאל אש (תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996), 66.
39. כך אפשר להצביע על הפמיניזמים ועל השיחים הפוסט-קולוניאליים לגוניהם כשחקנים בשדה הידע/כוח.
40. בהקשר הישראלי ראו למשל חנה הרצוג, "ידע, כח ופוליטיקה פמיניסטית", בתוך חברה במראה, עורכת חנה הרצוג (תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב, 2000), 269–293; חנה הרצוג, "מגדר, מדידה ומדיניות: מדד המגדר כאסטרטגיה לשינוי חברתי", מגדר – כתב עת למגדר ופמיניזם, (2013) 2: <https://tinyurl.com/y2vzqqkt> (להלן הרצוג, "מדד המגדר כאסטרטגיה לשינוי").
41. Eduardo Bericat, "The European gender equality index: Conceptual and analytical issues," *Social indicators research*, 108 (1) (2012): 1–28 (להלן Bericat, "gender equality index").
42. Kersti Yllö, "The status of women, marital equality, and violence against wives: A contextual analysis," *Journal of Family Issues*, 5 (3): 30.
43. לפירוט על התפתחות האינדקסים השונים ראו "Bericat" The European gender equality index; הגר קרצ'ר-צמרת, מדד המגדר – אישויון מגדרי בישראל, 2013 – (שוות, המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית ומכון ון ליר), 70–72 (להלן צמרת-קרצ'ר, מדד המגדר). לביקורות על מידת היכולת לבנות אינדקסים משווים בין מדינות ראו למשל I. Van Staveren, "To measure is to know? A comparative analysis of gender indices," *Review of Social Economy*, 71 (3) (2013): 339–72.
44. המאמר איננו עוסק במתודולוגיה הסטטיסטית של מדד המגדר, המפורטת ומוסברת בנספח למדד מאז שהופיע בשנת 2013. חישובי המדד נעשים בראשות ד"ר הגר צמרת-קרצ'ר ובשיתוף עם יוליה בסין. ראו צמרת-קרצ'ר, נספחים – מדד המגדר – אישויון מגדרי בישראל 2013 (שוות, המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית מכון ון ליר בירושלים, עמ' 70–93).
45. Sandra Harding, *Whose Science? Whose Knowledge?* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991), 391–351.
46. חנה הרצוג, "דרכים לדעת – דמיון של התנגדות: מבט פמיניסטי על ריאיון העומק בחברה מרואיינת", בתוך מתודולוגיות מחקר פמיניסטיות, עורכות מיכל קרומר-נבו, מיה לביא-אגאי ודפנה הקר (תל אביב: מגדרים, הקיבוץ המאוחד, 2014), 37–38.
47. Dorothy E. Smith, "Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology," *Sociological Inquiry*, 44 (1974): 7–13; Dorothy E. Smith, *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology, Northeastern series in feminist theory* (Boston: Northeastern University Press, 1987).
48. הצוות שעבד עם הגר צמרת-קרצ'ר: אולג גליבצ'נקו, יוליה בסין, ליאור קדיש ומיכל וייס-גרין. ראו צמרת-קרצ'ר, מדד המגדר, 73–79.
49. פרופ' מיכל שמיר, פרופ' משה יוסטמן ופרופ' אורית קדר.

50. Nitza Berkovitch, *From Motherhood to Citizenship: Women's Rights and International Organizations* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1999).
51. ניצה ברקוביץ, "גלובליזציה של זכויות האדם ושל זכויות נשים: המדינה והמערכת הפוליטית העולמית", *תיאוריה וביקורת*, 48 (2003): 13–23.
52. שם, 15.
53. האורחות מחו"ל היו ד"ר גאל פראן (Gaëlle Ferrant), כלכלנית המובילה את מדד SIGI הבוחן אי-שוויון במדינות מתפתחות, פרופ' דונה לי בוון (Donna Lee Bowen) וד"ר אנדריאה דה בור (Andrea de Boer), חוקרות מובילות של WomanStats Project האמריקאי, האוסף נתונים משווים על נשים במדינות העולם.
54. הנרייט דהאן-כלב, "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות", בתוך מין, מגדר, פוליטיקה, עורכות דפנה יורעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-כלב, חנה הרצוג, מנאר חסן, חנה נוה וסילביה פוגל-ביז'ואי (תל אביב: קו אדום, הקיבוץ המאוחד, 1999) (להלן דהאן-כלב, "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות"); בל הוקס, פמיניזם זה לכולם: פוליטיקה מכל הלב (חיפה: פרדס, 2002); צ'נדרה טלפדה מוהנטי, "תחת עיניים מערביות: הגות פמיניסטית ושיחים קולוניאליים", בתוך ללמוד פמיניזם: מקראה, עורכות דלית באום, דלילה אמיר, רונה ברייר-גארב, יפה ברלוביץ, דבורה גריינימן, שרון הלוי, דינה חרובי וסילביה פוגל-ביז'ואי (תל אביב: מגדרים, הקיבוץ המאוחד, 2006 [1988]).
55. חנה הרצוג, "מהו הפוליטי: מבטים פמיניסטיים", *תיאוריה וביקורת*, 34 (2009): 155–163.
56. ז'אק רנסייר, חלוקת החושי, תרגם שי רוז'נסקי (תל אביב: רסלינג, 2008).
57. Bericat, "The European gender equality index".
58. שם, 4–8.
59. Hae Yeon Choo and Myra Marx Ferree, "Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions and Institutions in the Study of Inequalities," *Sociological Theory*, 28 (2) (2010): 129–49.
60. Kimberlé Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review*, 43 (6) (1991): 1241–1299.
61. חנה הרצוג, "מדד המגדר כאסטרטגיה לשינוי".
62. בשלב פיתוח המדד נבחרה פלטפורמה בסיסית ככל האפשר לאומדן, שלתוכה אפשר לצקת עוד תחומים וסמנים כדי לבטא עוד ועוד מופעים כמותיים של אי-שוויון מגדרי. בשנת 2004 נמצאו 31 סמנים שעליהם היו נתונים שעמדו באמות המידה שהסטטיסטיקאיות בצוות הציבו, ולכן סומנה שנה זו כשנת ההתחלה. לדיון מפורט בשיקולים הסטטיסטיים ראו קרצ'ר-צמרת, מדד המגדר, 14. ראוי לציין שמאז הוכנסו קטגוריות וסמנים שלא בהכרח עמדו במבחן הסטטיסטי המקורי, בין היתר בשל הרחבת העולם הרלבנטי למדידה, הנשען יותר ויותר על ניסיון של נשים ועל מבט מגדרי.
63. גם מפתחות המדד חטאו בכך במדד הראשון שהופיע, ורק בהמשך המשיגו מחדש את הכוח לממד

העוצמה בתחומי חיים שונים.

64. Arlene Kaplan Daniels, "Invisible Work," *Social Problems*, 34 (5) (1987): 403–15.
ננסי פולברה, "עקרת הבית והחשבונאות הלאומית", תיאוריה וביקורת, 9 (1996): 175–188.

65. Amit Kaplan, Maha Sabbah Karkaby and Hanna Herzog, "When I iron my son's shirt, I feel my maternal role": Making Women's Invisible Work Visible," *Journal of Family Issues* 41(9), (2020): 1525–1549.

66. עמית קפלן ומהא כרכבי-סבאה, עבודות שקופות: דוח מחקר למוסד לביטוח לאומי (ירושלים: שוות, המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית ומכון ון ליר, 2017) (להלן קפלן וכרכבי סבאה, עבודות שקופות).

67. בעיקרו זהו מדד המבקש לערער על תפיסת העולם הדומיננטית שהתגבשה סביב הסדר המערבי המודרני שלכאורה אימץ רעיון של שוויון, אך בפועל מיסד סדר חברתי ממוגדר ובלתי שוויוני החוזר ומשעתק את עצמו. בהקשר הישראלי נציין שמחקרים מלמדים כי אף על פי שנשים משתלבות יותר ויותר בתחומים ציבוריים, התפיסות והסדרי העומק ממשיכים לשעתק אי-שוויון. ראו למשל דהאן-כלב, "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות"; Edna Lomsky-Feder and Orna Sasson-Levy, *Women Soldiers and Citizenship in Israel: Gendered Encounters with the State* (Routledge, 2017). סדר ממוגדר ובלתי שוויוני זה מתקיים גם במיקומי השוליים, שבהם ההצטלבות בין מיקום מעמדי, אתני ולאומי ומגדר ממקם אנשים בפער אל מול מרכזי הכוח והקבוצות הדומיננטיות, אך בו בזמן משמר גם בקרב קבוצות אלה מבנה ממוגדר. ראו יאלי השאש, "כולנו יהודים – על זבל לבן", מזרחים ושוליות מרובה בתוך הגמוניה", תיאוריה וביקורת, 47 (2017): 249–264. אחד הממצאים הבולטים במדד המגדר של שוות הוא שבבחינה של פערי מגדר לאורך זמן נמצא שאכן חלים שינויים רבים במצבן של נשים, אך הפער בין גברים לנשים נשאר יציב, או במושגי מדידה וביטוי גרפי, הרצפה עולה אך גם התקרה נוסקת.

68. Sylvia Walby, "Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice," *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 12 (3) (2005): 321–343.

69. ג'וסלין גרוס וברברה סבירסקי, סקרי תקצוב זמן ושוויון בין-מגדרי (תל אביב: מרכז אדווה, 2002).

70. עמית קפלן, טלי פפרמן, שמרית סלונים ואח', להפוך עבודות שקופות לנראות: חסמים להשתלבות נשים בשוק העבודה בישראל (המכללה האקדמית תל אביב-יפו, שוות ומכון ון ליר בירושלים, 2020).

71. המדד פותח בשיתוף פעולה בין נציבות לשוויון הזדמנויות בעבודה במשרד ראש הממשלה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ואוניברסיטת תל אביב.

72. מירי אנדבלד, אורן הלר, נתנאלה ברקלי ודניאל גוטליב, סקר ביטחון תזונתי 2016 – ממצאים סוציו-כלכליים עיקריים (ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון, 2018).

73. קפלן וכרכבי-סבאה, עבודות שקופות.

74. <https://yodaat.org>. האתר מנגיש ידע בעברית, ערבית ואנגלית.

75. Sandra G. Harding and Merrill B. Hintikka, *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science* (Boston: Kluwer

.Academic Publishers, 2003)

Randall Collins and Michael Makowsky, *The Discovery of Society* (New York: .76

.Random House 1984)

